

TVERDOTA GYÖRGY

Külön mítoszvilág

TANULMÁNYOK ALKOTÓ NŐKRŐL,
NŐI ALKOTÁSOKRÓL

Van-e az angyaloknak nemük? Állítólag a középkori skolasztikus kultúrában viták tárgyát képezte ez a kérdés. Én most a tágan értelmezett modernség korában egy ehhez hasonlóan tűnő kérdést vetek föl a *Külön mítoszvilág: Tanulmányok alkotó nőkről, női alkotásokról* című tanulmánykötet kapcsán, amelynek bemutatására vállalkoztam: Van-e a műveknek, vagy tágabb fogalommal élve: van-e a szövegeknek nemük? A kérdést úgy is kielezhetném, hogy: Van-e az alkotóknak nemük? A kérdésföltevés talán szellemeskedésnek tűnik, de legföljebb csak félig az. Mert hát persze, hogy van, a szó mindennapi értelmében. Elég rápillantani a szerző nevére, családi állapotára, életrajzára, hogy a kérdést eldöntsük. Élhetünk egy fontos különbségtétellel a szerző magánemberi énjé és alkotói, művészi énjé között, és mondhatjuk, hogy lehet valaki férfi vagy nő, családapa, nagymama vagy hajadon, amikor írni kezd, attól kezdve már csak az számít, hogy a szavak művésze, írástudó. Csak az számít, hogy amit leírt, az számot tarthat-e a közönség érdeklődésére, hatást gyakorol-e a kortársakra és az utókorra. Ha nagyvonalúan eltekintünk a szerzők nemi identitásától, akkor talán egy olyan állapotot előlegezünk meg, amely kívánatos lenne. Viszont e steril narratológiai utópizmus szellemében zárójelbe tesszük azt a sokszor hősies, sok áldozatot követelő küzdelmet, amelynek során az emberiség közelített egy olyan szinthez, amelyen a férfi és a női alkotókat végre egyforma mércével mérik. A kérdés tehát, hogy van-e nemük az íróknak, átfogalmazva na-

Modus Hodiernus 10.
Szerk. Mercs István

Móricz Zsigmond
Kulturális Egyesület
Nyíregyháza, 2021
307 oldal, 3200 Ft

tiszatáj

gyon is komolyan vehető: hogyan bánjunk a poétikai-elbeszélői-dramaturgiai szféra autonómiája és ezt a szférát kitermelő és a műtárgyak mögött rejlő nagyon komplex és nagyon drámai emberi: alkotáslélektani, kortörténeti realitás kölcsönviszonyával?

A Modus Hodiernus sorozat 10. darabjaként, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület kiadásában 2021-ben Nyíregyházán, Mercs István szerkesztésében megjelent *Külön mítoszvilág* tanulmányai ezt a tágas és szövevényes problémakört járják körül, és erre adnak eltérő, ám az összképet gazdagító válaszokat. Úgy tűnik, a kötet természetes középpontjában Czóbel Minka alakja áll. A 18 közlemény közel egyharmada, 5 írás az anarcsi költő- és író, a magyar szimbolizmus úttörője pályáját és életművét választotta tárgyául. Egy méltatlanul elfeledett, sok-sok évvel halála után felfedezett alkotó régiós kultuszának magjából, egy 2016-ban Anarcson a költő tiszteletére rendezett konferencia előadásaiból sarjadt ki a kötet egésze, túlnóve Czóbel Minka pályáján időben, térben, tehát történetileg, és a női írás elméleti vetületeit tekintve is táguló körökben.

Mivel a tanulmánygyűjtemény hosszabb időre köti le olvasójának figyelmét, és ezáltal egy női író, költő személyiségének, pályájának és munkásságának mélyebb összefüggéseibe enged bepillantást, a korpusz egészének egyik alapkérdésével az anarcsi költőnő kapcsán érdemes szembenézni. Ez az alapkérdés a következő: hogyan sáfárcodjunk a múlt által ránk hagyományozott kulturális örökséggel? Czóbel Minka sorsa és utóélete azt a kínos kérdést veti föl, amelyet ezer más esetben is föl kell tennünk: Mit kezdjünk az irodalmi hagyomány olyan elemeivel, amelyek nyilvánvalóan kiemelkedő, megbecsülést, emlékezetben tartást érdemelnek, de amelyek biztosan nem kerülhetnek bele a mai és a holnapi szellemi életünk körforgásába. Nem jutnak el a börzére, ahol hangos ügynökök figyelik és jelzik, hogy az adott cikk milyen árfolyamon van. Nem kerülhetnek be a tankönyvekbe. Az egyetlen „hely”, amely menedéket nyújthat a közvetlenül nehezen „piacosítható” értékeknek, amely esélyt ad a továbbélésre, az az irodalomtudományos kutatás.

Czóbel Minka azok közé az értékek közé tartozik, akit a maguk korában sem kezeltek a maga rangján. Az utókornak, ha vissza akarja hozni őt az élő tradícióba, amelyből olvasó és alkotó ma is merít, dupla erőfeszítést kell tennie. Helyzete és utóéletének alakulása bizonyítja, hogy olyan erőfeszítések nélkül, amelyek a múlt század végére a kultusz kutatás nevet kapták, a költőnőt aligha lehetett volna a figyelem fénykörébe állítani. A kultusz kutatással kéz a kézben járnak azok a törekvések, amelyek a költőnőt körülvevő kulturális-társadalmi kontextust tárják föl. Szentek, királynők, hősnők sokasága élt a történelem folyamán, így a kultusz kutatás fogalmi rendszere, szempontjainak hálózata jól alkalmazható női alakok más típusai, így a költőnők és írónők esetében is. A Czóbel Minka-tanulmányok között ilyen Bene Kálmán *Czóbel Minka verseinek összegyűjtéséről és köteteinek ciklusépítéséről* című írása.

A szerző által összegyűjtött versek elé szánt kiadástörténeti tanulmány. Deák-Takács Szilvia tanulmányában a kultusz főalakjának személyes környezetével való kapcsolatát tárja fel *A Czóbel-család levelezését* vizsgálva. A kapcsolattörténet különös válfaját képviseli Vitéz Ferenc *Megértette – mert szerette* című írása, amely Czóbel Minka és Büttner Helén német festőnő intim barátságát mutatja be kettős portréjában. A központi alak magánéletének és művészetértésének jellemzése megkívánta, hogy Vitéz Ferenc szakszerű és érzékeny elemzésekben élénk tárja egy festőként hazánkban alig számon tartott festőnő munkásságát.

A kultikus megközelítés azonban feltételezi, hogy a kultusz tárgya ismert és széles körben elismert szereplője legyen a kulturális életnek. Czóbel Minka esetében azonban épp a szorosan vett, korszerű poétikai és narratológiai elemzésekkel alátámasztott hitelesítő tanulmányoknak vagyunk szűkében. Ezt a hiányt tölti be a kötetben Kusper Judit *Lappangó narratívák, szimbolikus értelemvilágok: Czóbel Minka novellisztikája* című tanulmánya. A Czóbel Minka-novellákat optimális oldalukról megnyitó kulcsot a szerző Paul Ricoeur narratív identitásról alkotott koncepciójának és Paul de Man „arcrongálásról” írott híres fejtegetéseinek felhasználásával kialakított narratív pszichológia módszereiben találja meg.

Merics István tanulmánya, a „*Mindig – ha látják*”. A *rejtőzködő epikus Czóbel Minka Hafia című művében* egyesíti magában a leletmentő, a kultikus, a kapcsolattörténeti vizsgálódást a történeti poétikai és a narratológiai elemzés szempontjaival. Magának a műnek, nevezzük kísérletnek, a különös, rendhagyó felépítése írja elő a módszertani lépéseket, amelyeket a szerzőnek végre kell hajtania az elemzés teljessége érdekében. A kerettörténet kulcsregényszerűsége megkívánja, hogy Merics István felfedje Czóbel Minka életének helyszíneit, személyi kapcsolatait, az anarcsi író nő szűkebb világát. Erre épül a tanulmány történeti-poétikai szintje, amely megismertet azzal, hogyan hasonítja át a *Hafia* szerzője Ibsen és Taine koncepcióit. Ebben az alfejezetben különösen a kifinomult festőiség elvének kidolgozása tesz szert fontosságra, és itt visszautalhatunk Vitéz Ferencnek Büttner Helénről rajzolt pályaképére.

A szorosan vett narratológiai elemzés akkor lép működésbe, amikor a kerettörténet és egy tragikus végű szerelmi novella, a kísérlet maga közötti viszony tisztázása kerül napirendre. Merics István itt a híres „mise en abyme”, az öntükröző szöveg elméletét és gyakorlati példáit aknázza ki. A hosszú múltra visszavezethető eljárás, melynek irodalomtudományi elnevezését André Gide a heraldikából kölcsönözte, a modernség korában már tudatosan használt módszer volt. A szöveg értelmezését a tanulmány szerzője e módszer beazonosítása által a posztmodern korában való továbbélése felé nyitja meg, hogy ezzel is hozzájáruljon a múltban elfeledett író nő jelenbeli feltámasztásához. Az invenciózus dolgozat a saját korában a szokatlan formák felé nyitó, kísérletező Czóbel Minkát állítja élénk.

A századfordulón történt hosszabb időzés azonban feltűnés nélkül, természetesen illeszkedik bele a női írás alakulásának hosszú, a magyar történetiségbe visszanyúló és a jelenig kiterjedő *longue durée*-jébe. A kötet felépítése a kronologikus elvet követi. A kötet nyitó fejezete, *Egyed Emese: Átfestett arcképek: Ujfalvi Krisztina és Dukai Takács Judit emlékezete* című írása a női írás XIX. században kezdődő nagy hullámának tanulságos ellenpontját képezi. Azt az időt mutatja be, amikor a feminizmus hulláma még nem indult el, de az intellektuális tevékenységet végző nő alakja, annak összes anomáliájával és ragyogó teljesítményeivel, már jelen volt. A tanulmány jól példázza, hogy az író nő, a női írás, ha talán nem is örök kísérője a férfiak által művelt irodalomnak, de jóval régebbi kísérője. A feminizmus a genderszemlélet egy régi probléma megoldására tett kísérleteknek „csak” egy újabb fejezete.

Az ismertetésemet indító fejtegetésben fölvettem, hogy alkotás során a műveket létrehozó alanyok talán elveszítik nemi identitásuk egy részét, és angyali szintre emelkednek, akik nemi hovatartozása nehezen eldönthető. Ha ez a feltevés igaz lenne, akkor Bartha Katalin Ágnes hőse, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla kivételt képezne. Esetében színésznőről van szó, akinek a közönségre gyakorolt hatása nem választható el nőiségének varázsától. Mozgása, gesztusai, mimikája, hanghordozása, testi mivolta hozzátartozik ahhoz a hatalomhoz, amelyet fölöttünk gyakorolhat. Tehetséges, a korszerű színház szellemében játszó színésznőről van szó, aki kivételes tehetségét külföldi színpadokon bizonyította. Épp csak hazájában nem tudott érvényesülni. Ami nem csoda, mert érvényesüléséért folytatott küzdelem során olyan ellenfelekkel hozta össze a sorsa, mint amilyen a népnemzeti iskola elveit egyre rigorózusabban képviselő és a feminista törekvésekkel mereven szemben álló Gyulai Pál volt. Ez a viszály és a színésznő küzdelme az érvényesülésért a XIX. század második feléről paradigmaticus érvényű képet nyújt.

Átfogó képet ennek a korszaknak mennyiségileg is látványosan felduzzadó női regényirodalmáról Margócsy Istvántól kapunk *A lemondás regényei: Nőírók regényei a XIX. század második felében* című tanulmányában. A kiemelkedő művek egyéni elbánást igényelnek. A korszak nők által írt regényei nem érik el ezt a szintet. De a remekművek nem a semmiből pattannak elő, hanem gyakran hosszú, kollektív érlelődési folyamat előzi meg őket. Ilyenkor a hangsúly, amint ez Margócsy tanulmányában is megtörténik, a prózapoétikai elemzésről, az esztétikai érték méltatásáról a folyamatra tevődik át, amelynek során a műfaji alcsoport domináns jegyei, esetünkben a női regény sajátos vonásai kibontakoznak. Ezek a megkülönböztető jegyek részben tematikai jellegűek. A nők nem fejlődésregényeket írnak, nem karriertörténeteket követnek végig, mint férfi társaik, hanem az asszonysors lényeges jellemzőit figyelik, s középpontjukban a mozgástér hiányának a felpanaszlása, a lemondás változatainak bemutatása áll: a házasság, a nő bezárkózása a csa-

lád szűkös életviszonyaiba vagy a házasság válsága. A tematikai és műfajtörténeti szempont érvényesítése mögött a sajátos vonások gazdag korpusza rejlik: Itt tör be az irodalomba a női élettapasztalat. Ebből a nézőszögből tekintve a bemutatóm indító kérdésére pozitív válasz adható: a XIX. század második fele asszonyregényeinek van nemi identitásuk.

A XIX. század végére már a kulturális-társadalmi életben kitermelődnek a női Kiss Józsefek vagy Osvát Ernők is, tehát azok a női szereplők, akik az irodalom termelése mellett annak forgalmazásában is megállják helyüket. Ezt mutatja Mészáros Zsolt tanulmánya, a *Szerkesztői babérok és dohányzó múzsák: Wohl Janka a Magyar Bazár élén (1873–1901)*. A Czóbel Minka-blokk előoldalán, a kötet első írásaiban fontos szemelvényekben előttünk állnak a női írás kifejlődésének előzményei és első, felívelő szakasza. A Czóbel Minka-korpuszon túl már a viharosan kifejlődő magyar irodalmi és kulturális modernség kérdései kerülnek napirendre a női írás közegében.

Nem véletlen, hogy sajnálatosan korán félbeszakadt pályája ellenére a modernség hullámán érkező Kaffka Margit volt az első női alkotó, aki bekerült a magyar irodalomtörténeti kánonba, akit már a kortársi kritika is teljes elismeréssel övezett, és akinek jelentőségét az utókor is mindmáig vita nélkül elfogadja. Legjobb műveire a korszerű narratológia legszigorúbb vizsgálati módszerei is aggálytalanul alkalmazhatók. Ezt a kegyelmi állapotot aknázza ki Rákai Orsolya *Test, idegenség, modernitás: Kaffka Margit és a modernség női arca* című tanulmányában. A modernségben megszülető új nézőpontok az emberről való tudásunk újrafogalmazását teszik lehetővé, s e nézőpontok érvényesítésének a női tapasztalatot megszólaltatni kívánó művészi törekvések egyértelműen a nyertesei. Tér nyílik e tapasztalat hangsúlyos és magas szintű megfogalmazására. Margócsy István áttekintése és Rákai Orsolya tanulmánya ebben az értelemben felelnek egymásra. Olyan narratológiai módszerek, megközelítések kerülnek így előtérbe, amelyek erősítik a művek nemi identitását, és megközelíthetővé teszik a női írás prózapoétikai sajátosságait. A fokalizáció bizonyos módozatai és a testi tapasztalat elbeszélhetőségének kiaknázása révén Kaffka Margit műveiben eljut a női identitás legegyetemezebb kérdéseinek megszólaltatásáig. Czóbel Minka mellett Kaffka Margitot tekinthetjük a tanulmánykötet másik főszereplőjének.

A modernség kora a tudományok művelésére nézve is következményekkel járt. Ez már Maria Skłodowska vagy a férfitársadalom felől nézve Marie Joliot-Curie kora. A kötetben a tudomány és az irodalom közös sávjában a néprajztudós Luby Margit képviseli a női nemet. Kiss Kálmán *Luby Margit – „Szatmár szerető írődeákja”* című tanulmányában, amely rövid pályarajz és egyben portré és a szellemi hagyaték leltára egy, a főleg a két világháború közötti korszakban néprajzi gyűjtőmunkát végző, az azóta eltűnt pásztortársadalom életét feltáró, eredményeit irodalmi szinten feldolgozó tudós etnográfusról.

A társadalmi nemekről szóló elméletek tanulságai lehetővé, sőt, szükségessé teszik a női írói hagyomány újraértékelését. Egyes női szerzők a maguk korában ismertek és népszerűek voltak, de az eltelt évtizedek során presztízsük összezsugorodott, emléküik elhalványult. Erdős Renée még közülük is kivált ifjúkori költészetének inspiráló újszerűségével és bátorságával, személyes sorsa drámai fordulataival, szépprózájának egyszerre erotikus nyíltságával és világnézeti konzervativizmusával. Nem meglepő tehát, hogy a tanulmánykötet két tanulmányt is szentelt az író nő rehabilitálásának. Kulin Borbála *Mit szabad egy nőnek?* című írásában a modern etikai kritika szempontjait érvényesíti. Menyhért Anna pedig *Erdős Renée transznacionális utóélete a digitális korban* címmel írt tanulmányt. A szerző azt vizsgálja, hogyan szabadítható ki az író nő életvének értelmezése és értékelése a szűkös és inkább negatív elfogult hazai recepciók gyakorlat keretei közül, a digitális technika által megnyitott utak kiaknázásával.

Ha a kötet központi alakjának az irodalmi modernségben játszott úttörő szerepe és a ráirányuló többirányú kutatói figyelem miatt Czóbel Minka tekinthető, a legjelentősebb női író pozíciója pedig Kaffka Margitot illeti, akkor a kor irodalmi életében neki jutott hely különös, összetett volta miatt Török Sophie tarthat leginkább számot érdeklődésünkre. Erre az érdeklődésre válaszol Borgos Anna „*Percekig néztem nevémet a te kötetedben*”: *Török Sophie személyes és irodalmi nőkapcsolatai* című tanulmánya. Török Sophie aligha töltötte volna be saját erejéből Tanner Ilonkaként azt a szerepet, amely neki mint Babits Mihály feleségének kijutott. Borgos Anna írása azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az író nő kellő írói tehetséggel rendelkezett, nagy munkabírással dolgozott, volt elégséges kritikai ítéloképessége, jól használta kapcsolatteremtő és kapcsolattartó képességeit ahhoz, hogy a kornak a nyugatos ízlés tágan értett horizontján belül mozgó nőírói és költői kör egyik középponti, irányító szereplője lehessen. Természetesen nem volt mentes elfogultságoktól, alaposan kiaknázta férje kulcspozícióját az irodalmi életben és a Baumgarten Alapítványban. A mérleg pozitív és negatív serpenyőjébe egyaránt sok tény kerülhet. De kapcsolati hálójának felderítése révén éppen ezért nyújthat Borgos Anna áttekintést a korszak író nőinek, költő nőinek egész kis világáról.

Mi teszi olyan drámaivá és ezzel emlékezetessé Szilágyi Judit *Csók és festék: Kádár Erzsébet festett és megírt önarcképe* című tanulmányát? Elég volt picit elmozdítani a fókusz úgy, hogy a művészi (ezúttal festői és prózairói) teljesítményhez hasonlóan fény essen a szerző emberi alakjára, az esztétikai mellett a vitális és morális szférára is. Ha ez a fókusz a könyv más szereplői esetén is erre a határterületre lett volna beállítva, más esetekben is ilyen drámai leírás született volna. A bemutatóm elején fölvetett kérdésre, van-e nemük a művek szerzőinek, Szilágyi Judit írásából csattanós választ kapunk. Kádár Erzsébet

a Nyugat késői korszakának kiváló novellistája, aki írói, de részben még festői munkásságát is egy erős, irányító férfi egyéniség, Illés Endre függőségében fejtette ki. Kádár Erzsébet működése egyébként is rendhagyó. Tehetséges és kiváló festőnek indult, majd az ecsetet egyre inkább felcserélte a tollal. A világot a festő szemével tanulta meg látni, és végül az író szemével ábrázolta. Más szempontból is kettősség jellemzi Szilágyi Judit írását. Hasonló kettősség, mint a Borgos Anna portréját Török Sophie-ról. Itt is egy nagy tekintélyű férfi áll a központi nőalak fölött. Ott Babits, itt Illés Endre árnyéka vetül a tanulmány hősére, de az ábrázolás jóvoltából mindkét domináns férfi alakja árnyékba borul, és a rivaldafény a női párjukra vetül rá.

Gerliczki András tanulmánya: *Margináliák Nemes Nagy Ágnes Nyíló gesztenye című munkájához* egyik ágon szervesen kapcsolódik Szilágyi Judit közleményéhez: képzőművészet és költészet szövődik benne össze elválaszthatatlan egységbe. Ugyanakkor szorosan megmarad a művészet szféráján belül. A képvers rendszertani helyét keresi Nemes Nagy Ágnes műve alapján a művészeti ágak között. Egy olyan esetet vizsgál, amelyre érvényes a horatiusi „Ut pictura poesis” elve. A cím „munkájához” szava nem egyszerű megjelölés, hanem nagyon óvatos közelítés a tárgyhoz, amelyről nem könnyű megmondani, melyik művészeti ágba sorolhatjuk. Nemes Nagy Ágnes képversével nemcsak a híres Apollinaire calligramme-ot követi, hanem hazai mesterének, Babitsnak a *Vakok a hídon* című versének mintáját is folytatja. Ez a poetológiai és festészetelméleti fejtegetés a kötetnek a Kusper Judit és Rákai Orsolya által képviselt vonalához csatlakozik.

A Kádár Erzsébetről szóló tanulmány fonalán visszatekintve a tanulmánykötet más szövegei is tágítják a szó művészetének határait a képzőművészet felé, hiszen Czöbel Minka esetében is felmerült a költő festészeti inspirációjának kérdése, Büttner Helén festői oeuvre-jének bemutatására is sor került és a színház világa felé is történt határátlépés Bulyovszkyné Szilágyi Lilla esetében. Az ilyen tág horizontú témaválasztás szinte megköveteli, hogy a szövegeket színvonalas képi bemutatás egészítse ki. Ezt a feladatot végzi el a kötetet záró *Képtár*, amelyben Nemes Nagy Ágnes művének, az egyszerre az irodalomhoz és a rajzművészethez is tartozó *Nyíló gesztenyének* az ábrázolatai is szemlélhetők. *Képtár* a sorozat más kötetének végén is található, és a képek gondos kiválogatása és technikailag magas szintű kivitelezése is mutatja, hogy a sorozatszerkesztő tudatosan törekszik a művészetek testvérisége gondolatának érvényre juttatására.

Ez a törekvés közvetlen gondolatisággal megjelenik a kiadvány utolsó írásában, Nagy Balázs *Janikovszky Éva-szövegek új platformokon* című tanulmányában. A szerző az új utakat keresi, amelyeken a nyomtatott szöveg optimálisan eljuttatható a közönséghez: a hangoskönyvet, az interaktív könyvet,

a digitális információhordozók lehetőségeit. Ebben a vonatkozásban keresései Menyhért Anna Erdős Renée rehabilitációja érdekében tett erőfeszítéseivel rokoníthatók.

Nagy Balázs munkája másik irányban is bővíti a kérdésfeltevések terét. Janikovszky Éva életművének értékelése ugyanis fölveti az irodalmi regiszterek kérdését, a gyermek- és a felnőttirodalom viszonyának a kultúránkban történő tisztázását. Takács Miklós *A Szabó Magda-életmű kanonizációs kérdései (különös tekintettel Lovas Ildikó Cenzúra alatti – készülődés szabómagdaságra című regényére)* című tanulmányában magát a kanonizálási gyakorlatunkat vizsgálja egy olyan életmű esetében, amely hazai népszerűsége és külföldi sikerei miatt is fölveti a regiszterek megkülönböztetése létjogosultságának kérdését. Ez nemcsak a tegnap már érettségi tétellé vált Szabó Magda-életmű értékelését érinti, hanem a női írás egész világának emancipálása is a kánonok relativizálásának szükségességét napirendre tűzi.

A kötetet a Kövesdi Ágnes által készített névmutató és a kötet szerzőiről készített rövid életrajzi összefoglalók sora zárja.